

BENŐ ATTILA: Névkontaktusok, névhasználati kontextusok Erdélyben.

Erdélyi Tudományos Füzetek 305.

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2025. (152 lap)

1. BENŐ ATTILA *Névkontaktusok, névhasználati kontextusok Erdélyben* című kötete a szerzőnek az elmúlt 15 évben folytatott névkontaktológiai kutatásait összegzi. A szerző a köznevek átvételével és meghonosodásával kapcsolatos kérdéseket vizsgáló kötetei után (2004, 2008, 2014) most a tulajdonnevek kölcsönzésével foglalkozik elsősorban magyar–román, illetve román–magyar példák segítségével Erdélyre koncentrálva, melybe beleérti a Partiumot is. Közismert, hogy Erdély évszázadok óta a nyelvi és kulturális érintkezések színhelye, ahol a tulajdonnevek, elsősorban a földrajzi nevek és a keresztnévek, családnevek átvétele és különböző hangtani, alaktani eszközökkel történő integrálása ugyanúgy természetes folyamat, mint a közneveké.

A szerző máshol korábban már megjelent tanulmányait két nagy fejezetbe sorolta: a *Névkontaktusok* című első rész a magyar–román és román–magyar névkölcsönzések történeti és jelenkori folyamatait vizsgálja, de esetenként utal szláv–magyar, német–magyar, örmény–magyar személynévkontaktusokra is. A *Névhasználat* című második nagy egységben az erdélyi névhasználat politikai, nyelvi jogi hátterét és a nevekkel kapcsolatos kisebbségi és többségi attitűdöket, nyelvi ideológiákat elemzi. Ezekből megismerhetjük a helységnevekhez, a többnyelvű feliratokhoz és általában a nyelvi joghoz és szűkebben a névjoghoz való viszonyulás sajátosságait.

A korábban már közölt tanulmányok módosított, egységesített változatban szerepelnek. A két nagyobb egység elé írt bevezető fejezet máshol még nem jelent meg, ezek fontosak és szükségesek a fogalmi háttér és az elméleti kérdések tisztázásához.

2. A *Névkontaktusok* című rész fejezetei magukra a nevekre koncentrálnak. A bevezető fejezet (*Elméleti alapvetés: tulajdonnevek kontaktusjelenségei*), ahogyan a címe is mutatja, azt járja körül, hogy miként jelentkeznek és írhatók le a kontaktusjelenségek a tulajdonnevek körében. A tulajdonnevek kölcsönzési módjai között BENŐ ATTILA megkülönböztet közvetlen és közvetett átvételeket, valamint a két átvételi mód keveredésével létrejövő hibrid szerkezetű jövevénylemeket. Közvetlen tulajdonnévi kölcsönzésnek új hangsor (ez esetben név) meghonosodását tekinti, közvetett átvételnek pedig a fordításokat. Ez a tipizálás némiképp problematikus persze, mert így módon a közvetlen átvétel példái között említhetők a bibliai eredetű (héber) keresztnévek, amelyekről viszont a szerző maga írja egy lábjegyzetben, hogy az átadó nyelv esetükben a latin volt, tehát a

laikus olvasó számára ezek semmiképpen sem „közvetlen” átvételek. A bevezetés kitér arra is, hogy a névrendszer változásai (például a többelēmű névadás létrejötté) sok esetben mintázatkövetéssel magyarázhatók. A tulajdonnevek (személy-, földrajzi és intézménynevek) a köznevekéhez hasonló kölcsönzési és adaptációs eljárások révén honosodnak meg az átvevő nyelvben. Ezek közül a szerző kitér a hangalak megváltozására (idegen fonémák helyettesítése átvevő nyelvi fonémákkal) és a morfológiai változásokra (régı képzők elhomályosodása és új képzők megjelenése, melyek az átvevő nyelv rendszerébe való beillesztést szolgálják). Megállapítja azt is, hogy az eredeti név szemantikai motiváltsága az átvétellel sok esetben elhalványulhat (az átvevő nyelvben nem áttetsző/nem transzparens szerkezetű, „opak” nevek lesznek).

A Román eredetű családnevek a nyelvterület keleti régiójában. Eredet, tipológia című tanulmány a román eredetű magyar családnevek problémáiról szól általánosságban. Ezzel kapcsolatban kérdésként merül fel, hogy mikor tekinthető egy családnév a magyar nyelv részének. Itt MURÁDIN LÁSZLÓRA hivatkozva a szerző a magyaros írásmódot, illetve a magyar nyelv hangszerkezetéhez való alkalmazkodást említi. A hangalaki integrálódás fontos lehetősége a honosító képzők használata, ami az idegen hangsorokat motiválttá teszi a nyelvérzék számára. A névváltozatok kérdése is lényeges: mikor tekinthetők a névalakváltozatok különböző neveknek és mikor egy-egy név variánsainak. A szerző ennek kapcsán a nevek etimológiájára támaszkodik, s ha az etimonjaik különböző lexémákra vezethetők vissza, külön családnévnek tekinti a hasonló névalakokat. Noha a családnevek elsődleges funkciója az azonosítás, a családnevekben felismerhető etimológiai jelentés nagyon is lényeges névhasználók számára, amennyiben egy adott családnévben felismerhető a köznévi vagy helynévi etimon, akkor az jelentésanilag motiválttá válik. A szerző 472 nevet tartalmazó adatbázisából 109 bizonyult köznévi eredetűnek. Közük a foglalkozást jelölő (37%) és a tulajdonságra utaló nevek a leggyakoribbak (22%), de nem ritkák a földrajzi nevekből képzett családnevek sem.

A Gyakoribb román eredetű családneveink földrajzi elterjedtségének tanulmányai című tanulmány arra mutat példát, hogy a szinkron névföldrajzi adatok elemzésével többek között a nevek eredetének kérdéséről is lényeges megállapításokat tehetünk. Az elemzés négy román eredetű családnév magyarországi elterjedtségére irányul. A vizsgált *Ráduly*, *Berszán*, *Boér*, *Borbát* családnevek MURÁDIN LÁSZLÓ kutatásai alapján a legelterjedtebb román eredetű családnevek Erdélyben. A szerző a Mai magyar családnevek adatbázisát használta fel a nevek magyarországi elterjedtségének vizsgálatához. A névföldrajzi elemzés révén BENŐ ATTILA rámutat arra, hogy bár a Családnevek enciklopédiájában szláv eredetűként szerepel *Ráduly* név, valójában sokkal inkább román eredetű lehet. Ezt igazolja a jellegzetes végződés mellett az is, hogy a név Magyarország két

keleti megyéjében, Szabolcs-Szatmár-Beregben és Hajdú-Biharban a leggyakoribb. A szintén román eredetű *Borbát(h)* név Tolna és Baranya megyei viszonylag magas számarányát a bukovinai székelyek betelepítésével magyarázza a szerző.

A következő két fejezet (*Rómán eredetű családnevek fonológiai, morfológiai és etimológiai kérdései* és *Magyar eredetű családnevek morfológiai adaptációja a románban*) a két nyelv adaptációs gyakorlatának összevetését teszi lehetővé a családnevek alapján, eredményeit a névtan mellett a kontaktológia is hasznosíthatja. A két fejezetben külön szól a hangtani adaptáció típusairól a két nyelv kapcsán. „A hangtani jelenségek közül a fonémacsere az az adaptációs eljárás, amely minden olyan családnévi átvétel esetén érvényesül, amely idegen fonémát tartalmaz” (37). A magyar nyelv vonatkozásában emellett tárgyalja a szerző a mássalhangzó-torlódás feloldásának és a hangrendi kiegyenlítődésnek az eseteit is. A magyar eredetű román családnevek kapcsán külön elemzi továbbá az alaktani adaptáció, a jellegzetes képzőkkel történő morfológiai beillesztés lehetőségeit. Ezek átfednek azokkal a képzőkkel, amiket a román nyelvben alakult családnevek körében is talál a szerző *(-u(l), -(e)an, -escu, -oiu, -că)*. (A gyakoribb magyar eredetű nevek többféle képzővel is integrálódhatnak, pl. m. *Fodor* > r. *Fodorică, Fodoreanu, Fodoruț*.) A román személynévképzők egy része a magyarba bekerült román családnevek körében is szerepel, s a szerző a magyarba való adaptációjukat is elemzi. A román képzőknek egy része egybeesik magyar képzőkkel *(-s, -ka)*, ezek esetében jóval nehezebb a keletkezés irányának a meghatározása. A két tanulmányban látható párhuzamos elemzések, az etimon és az adaptációs folyamatok feltárása nélkülözhetetlen a nevek eredetének tisztázásához. A szerző ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy „a korábbi lexikai átvételekből létrejött analógiás csoportok hatása [is] magyarázatul szolgálhat bizonyos névformák kialakulására, a névváltozatok létrejöttére” (45). Különösen megfontolandók továbbá a visszakölcsönzések kapcsán tett megjegyzései: „nem találó a visszakölcsönzés terminus, mivel nem ugyanaz a szó került kölcsönzésre: az a lexikai egység, amely újra megjelenik az átható nyelvben, morfológiai szerkezetében és funkciójában megváltozott szó. Igazából csak a szótő az, ami emlékeztet az eredeti etimonra, ezért leginkább leginkább szótő-visszakölcsönzésről beszélhetünk” (46).

A *Magyar eredetű földrajzi köznevek a románban* című fejezetben a romániai szótárakban felvett, magyar eredetű földrajzi köznevek vizsgálata szerepel. Kutatásai során összesen 69 ilyen földrajzi köznevet talált a szerző. Ezek 72%-a tulajdonnévi funkcióban is használatos. (A tulajdonnévi funkció vagy a meghonosodott köznév tulajdonnévvé válásával, vagy pedig közvetlen tulajdonnévkölcsönzéssel alakulhatott ki). Külön vizsgálja a szerző azokat az eseteket, amikor a magyar eredetű földrajzi köznevek a románban jelentésváltozáson mentek

át. A kölcsönszavak leggyakoribb jelentésváltozási tendenciája a jelentésszűkülés, s ez „az átvevő nyelvben gyakran új lexikai jelentéskategória kialakulásához vezet” (57). A kognitív nyelvészet alapszintű kategória fogalmára támaszkodva kimutatja, hogy jellemzően a magyarban alapszintű kategóriát jelölő földrajzi köznevek a románban speciálisabb jelentésűvé válnak (pl. m. *tó* > r. *tău* ‘kisebb, sekély vizű tó; hegyi tó’). Ez egybecseng a szerzőnek a román–magyar, magyar–román nyelvi érintkezések kapcsán korábban tett megállapításokkal (vö. BENŐ 2008: 148–150).

Az átvett földrajzi köznevek jelentésváltozásairól a következő fejezetben (*Kölcsönzött földrajzi köznevek kategorizációs, funkcionális kérdései*) további lényeges megállapításokat tesz a szerző. Eszerint azon jövevényelemek esetében, amelyek „már az átadó nyelvben speciális jelentésben használatosak, és az integrálódás folyamatában további speciális jelentésekkel gyarapodnak, fogalmilag tovább tagolva azt a jelentésmezőt, amelyekbe illeszkednek a jelentésváltozás következtében” (66), vö. pl. m. *súgó* ‘sekély, de sebes folyású szakasz a patakon’ > r. *șugău* ‘ér, csermely; völgy, völgyecske’. A kölcsönzések indítéka szempontjából pedig nyilvánvaló, hogy meghatározó az érintkező nyelvek eltérő lexikai-szemantikai kategorizációs rendszere. Az átvételek indokai között mindenképpen számolnunk kell „az átadó nyelvi etimon sajátos, olykor nyelvspecifikus szójelentés-kategóriát jelölő szerepével”, ilyen értelemben vett „hiánykölcsönzéssel” (Péntek 2000). A fejezet kitér a köznévi jövevényelemek tulajdonnévvé válására is.

A nevek és névkontaktusok szempontjából tanulságos körüljárni azt is, hogy az érintkező nyelvek szótáraiban hogyan jelenik meg az érintett névanyag, erre irányul a *Magyar tulajdonnevek és magyarázataik a román névszótárakban* című tanulmány. Ez alapján az látszik, hogy a legfontosabb román névszótárak gazdag magyar vonatkozású névanyagot tartalmaznak. Ugyanakkor a szótárakban szereplő etimológiák megítélése óvatosságot igényel, mert több esetben nem eléggé megalapozottak, és mellőzik a magyar források felhasználását. A földrajzi nevek és a személynevek szótáraiban is megfigyelhetők az ideologikusnak nevezhető etimologizálások.

A *Névhasználat* című második részhez írt elméleti bevezető fejezet (*Névhasználati jog, névpolitika kisebbségi kontextusban*) a személynevek, földrajzi és intézménynevek kisebbségi helyzetben érvényesülő használati feltételeit és jogi kereteit mutatja be. Megtudjuk például, hogy egy 2003-as törvény szerint van lehetőség a család- vagy keresztnév módosítására, ha az nem az anyanyelv helyesírási szabályai szerint szerepel a hivatalos iratokban. A helység- és intézménynevek kisebbségi nyelveken való megjelenítése (kétnyelvű feliratok) a 2001-es közigazgatási törvény szerint kötelező azokon a településeken, ahol a kisebbség aránya meghaladja a 20%-ot, de ez még mindig nem valósul meg

mindenhol maradéktalanul. Annak ellenére nem, hogy a többnyelvű névtábláknak nemcsak információs funkciója van, hanem szimbolikus értéke is: jelzi a kisebbségi nyelvi közösségek jelenlétét az adott településen, hozzájárul a nyelv presztízsének növeléséhez, valamint egy toleránsabb, sokszínűbb nyelvi tájkép kialakításához.

A *Névideológiák Erdélyben* című tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen nyelvi ideológiák figyelhetők meg Romániában a helységnevek, illetve közterületi nevek kisebbségi nyelven való feltüntetésével kapcsolatban. Erdély kétnyelvűségi viszonyai kapcsán általában véve jellemző, hogy többség és a kisebbség egymással ellentétes ideológiákat képvisel, mint például a monolingvizmus és plurilingvizmus, a homogenizmus és heterogenizmus, az etatizmus és a vernakularizmus. Ezek az ideológiák pedig a névviseléssel, névhasználattal, névadással, névváltoztatással és a névfordítással kapcsolatban is jelentkeznek.

A közterületeken megjelenő feliratok nyelvisége vagy éppen egy adott nyelv hiánya a politikai hatalom attitűdjét, a tolerancia és intolerancia mértékét tükrözik. A nyelvi tájkép sajátosságait, illetve a vizuális környezet nyelvpolitikai, ideológiai hátterét Kolozsvár vonatkozásában vizsgálja meg a szerző (*Névtáblák, ideológiák, szimbolikus jelentések*). Az elemzés azzal a konklúzióval zárul, hogy noha Kolozsváron több mint ötvenezer magyar anyanyelvű lakos él, a magyar nyelv jelenléte a köztereken mégis elhanyagolható. Mindez egyértelműen a nyelvi jogok bővítésének szükségességét jelzi.

A kötet utolsó tanulmánya (*Román intézménynevek magyarítása Erdélyben*) egy sajátos névtípus kapcsán a nyelvtervezési feladatokra és az eddigi korpusztervezési eredményekre hívja fel a figyelmet, élőnyelvi, internetes, írott sajtóbeli szövegek alapján. Az államnyelven egységes intézménynevek a nem hivatalos (kisebbségi) nyelvben több változatban, nem következetesen fordulnak elő, nem egyszer rögtönzött, alkalmi, sőt kifogásolható fordításokban. A cél internetes nyelvi adatbázisok összeállítása lenne, ehhez egy mintegy kétszáz intézménynevet felsoroló lista már rendelkezésre áll a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet összeállításában.

3. A tanulmánykötet értékes hozzájárulás az erdélyi magyar onomasztika és szociolingvisztika kutatásához, hiteles képet fest a jelenlegi és közelmúltbeli névhasználati viszonyokról, és előremutató javaslatokat fogalmaz meg a jövő feladataira nézve. A kötet nyelvezete közérthető, így valóban nemcsak nyelvi kérdésekkel foglalkozó kutatóknak lehet hasznos, hanem (amint az ajánlásban a szerző utal rá) a magyar–román kapcsolatok, illetve a kisebbség- és nyelvpolitika iránt érdeklődőknek is.

Irodalom

- BENŐ ATTILA 2004: *A kölcsönszó jelentésvilága*. Erdélyi Tudományos Füzetek 246. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- BENŐ ATTILA 2008: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó.
- BENŐ ATTILA 2014: *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 281. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- HAJDÚ MIHÁLY 2010: *Családnevek enciklopédiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 2005: *Erdélyi magyar családnevek*. Nagyvárad, Europrint Könyvkiadó.
- PÉNTEK JÁNOS 2000. Eltérő szerkezetek kiegyenlítődése a nyelvi kontaktusban. In: BORBÉLY ANNA szerk., *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében: a 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya. 165–171.

BÉNYEI ÁGNES
ORCID: 0009-0002-0797-031X
Nyíregyházi Egyetem
benyei.agnes@nye.hu